

О ЈЕДНОМ ТИПУ НАМЈЕРНИХ РЕЧЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

О намјерним (финалним) реченицама у савременом српском језику углавном се зна све најзначајније, а даје им се различито мјесто у систему зависнослужених реченица. И овдје се неће говорити о том типу реченица у цјелини, већ само о реченицама с предикатом зависне клаузе у потенцијалу с негацијом и рјечцом *ли*: Ту Мојсило хоћаше да нешто проговори *не би ли* разговор *окренуо* на нешто друго (М. Глишић). Те реченице наводе све наше граматике, а напомињу да имају посебно мјесто у систему ових сложених, различито представљају њихов начин везивања зависне и управне клаузе, не говори се о њиховој распрострањености на просторном и временском плану, није баш јасна ни оцјена њихове фреквенције у савременом српском језику. Могло би се говорити нешто прецизније и о особености њиховог значења и једној разлици у односу на све друге намјерне реченице.

Кључне ријечи и изрази: српски језик, синтакса, намјерне реченице, везничко средство, фреквенција, значење.

Намјерне (финалне) реченице одавно се издвајају у српској граматичкој литератури у посебан тип зависнослужених реченица. Нешто старији граматичари нису имали уједначено мишљење о томе у коју групу зависних реченица их треба сврстати. Тако Михаило Стевановић у својој великој синтакси наводи да су намјерне реченице „као и изричне, допуне управног глагола, а не одредбе, у које их, неоправдано по нашем мишљењу, убрајају неки синтаксичари“ – упућујући на руску Академијину граматiku из 1960 (Стевановић 1990: 845). Међутим, Јован Вуковић и Милан Шипка их сврставају међу адвербијалне реченице (Вуковић и Шипка 1968: 54). У нешто млађој граматички Миливоја Миновића оспорава се Стевановићево мишљење; ове реченице се сврставају у прилошкоодредбене (адвербијалне) реченице (Миновић 1987: 126–127). У граматички Живојина Станојчића и Љубомира Поповића намјерне реченице се дијеле на одредбене и допунске зависнослужене реченице. Допунске су такве којим се „не показује да постоји одређени циљ, него се постојање намере при предузимању кретања

¹ sretotanasic@yahoo.com

већ подразумева, а намерном реченицом се исказује (експлицира) садржина те намере: Марко је отишао да спава; Марко је сишао да купи новине; Марко је однео сат да се поправи (Станојчић и Поповић 2005: 324). Живојин Станојчић у својој граматици ове реченице тумачи као и М. Стевановић, са следећим обазложеењем: „намерне реченице по своме синтаксичком односу – допуна су глаголима у предикату главне реченице, и као што су изричне (декларативне) реченице допуна *глаголима* говорења, намерне реченице су обично *допуна глаголима кретања* који се налазе у предикату управне реченице, откривајући да је ситуација означена њиховим предикатом – циљ с којим се врши радња управне реченице.“ (Станојчић 2010: 404). Друге граматике новијег датума ове реченице сврставају међу одредбене – Пипер и Клајн ²2017: 514; Војводић 2018: 451 – у оквиру категоријалног комплекса условљености.

У свим граматицама се наводе намјерне реченице какве илуструје у уводном дијелу рада наведен примјер – са негираним обликом потенцијала и рјечцом *ли* иза његовог помоћног глагола у зависној клаузи. Разлика је само у томе шта је за коју граматику везничко средство у тим клаузама. Тако М. Стевановић каже да је везник ових реченица *не би ли* (стр. 848), за Јована Вуковића то је *ли* (55). Миливое Миновић не наводи примјере за овакве намјерне реченице, али међу „везницима и другим везничким средствима“ наводи као такво средство – *не (...) ли* (стр. 97), док се у граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића у овом случају говори о речци *ли* с потенцијалом у одричном облику, поред везника *да* и *како* за друге врсте ових реченица (стр. 324). Живојин Станојчић у својој граматици такође говори о речци *ли* (404). Павица Мразовић ову везу одваја од других везника: негирани потенцијал 1 + партикула *ли* (стр. 614). У граматици П. Пипера и И. Клајна о овим реченицама се говори као о реченицама с негираним потенцијалом и речцом *ли* (515), а тако се ово питање дефинише и код Д. Војводића (стр. 454; а то сврстава међу везничке изразе – 451).

У међувремену се појавио посебан рад Милоша Ковачевића у коме се и ове реченице детаљније описују. За њега у овој реченици је везник *не ли* (Ковачевић 1998: 98).

Сви аутори граматица наводе ове реченице издвајајући их као посебне у неком смислу. Једино Дојчил Војводић наглашава и да се ове реченице јављају *нешто рјеђе*, заједно с реченицама које се везују другим везницима и везничким изразима (451). Међутим, та посебност није узрок њихове ограничености, па ни у просторном погледу. Следећи примјери се наводе управо да би се показало да су оне распрострањене на цјелокупном српском језичком простору.

[1]

1. Орао сеђаше на једном високом месту, обзирући се *не би ли* што себи за ручак уловити упазео. (Д. Обрадовић, 8); 2. Нудер обазри се *не би ли* и ту кога нашао, који би изволио соопштник општеполезнога дела бити (Обрадовић 1, 5); 3. Онда и трећи син пође у лов, *не би ли* и браћу нашао. (Вук, 63). 4. Кад буде ујутру, стража приповеди цару како већ две ноћи она жена с њиме спава, и једнако виче да пребаци десну руку преко ње, *не би ли* се растала с његовим дететом. (Вук, 70); 5. Виде Пурко да је Страхиња од тешка дерта отишао из Овчине; да је навлаш наваљивао да чува зарошку воденицу *не би ли* ту погинуо (Глишић, 183); 6. Попу не смијеш ни поменути да устане око владике, *не би ли* је он како истргнуо отуд и добавио нама (Јазаревић, 85); 7. Из наше куће сва чељад и деца поскидали су свој накит, подрезивале жене са подбрадника и паре ситне, и послали за откуп кнезова, да би се тим бајаги Фочић уверио да већ други новаца немамо, и *не би ли* се сажалио да пусти кнезове. (М. Ненадовић, 27); 8. Прилегао је земљи, *не би ли* чуо коњски топот (Веселиновић, 250); 9. Љуба чека да се Белкић одзове; Белкић, опет, нешто као провлачи, *не би ли* се Љуба понизио (Игњатовић, 26); 10. Дође време поласку. Чекали су мало *не би ли* се још ко присетио да пође с њима, (Домановић, 65); 11. Бокељи отправише у Петроград архимандрита Вучетића и још тројицу, *не би ли* умолили цара Александра да не уступи Боку Французима, но да је придружи Црној Гори! (Матавуљ, 40); 12. Људи су већ обневидели од снежне белине, и упиру поглед у неки таман предмет, *не би ли* мало одморили очи. (Јаковљевић, 68); 13. Отвореним очима ја мотрим на све стране узалуд *не бих ли* гдегод угледао цара саване. (Петровић, 62; 14); Свесрдно сам пружао мој животни промашај као храну његовој повријеђености *не бих ли* је унеколико умилоставио. (Десница, 158); 15. Прота, наравно, прекиде тираду о првој бици, и ја га случајно видех како млатара обема ногама, *не би ли* покренуо своју кобилу; (Васић, 244); 16. Обазире се лево и десно и најзад у очајању баци пакет на фотелју, па клонуло и малаксало седа на њега *не би ли* му пригушила глас (Нушић, 33). 17. Кад је оно, у првом свјетском рату, исцрпљена Аустрија заређала да по селима купи бакарне тепсије, сахане и бакраче *не би ли* с њима добила битку (Ђопић, 81); 18. Није тај национ, ни пре, ни сад, кад се селио, престао да пише Марији Терезији – *не би ли* силне и моћне овог света опоменуо, уразумио. (Црњански, 428); 18); 19. *Не би ли* и они прихватили, он запева сам, из свег гласа (Ђосић, 51); 20. У осамнаестој, почео је да пије и да пуши *не би ли* изгледао старији. (Капор, 108); 21. Поче учити девојчицу везу и чипкама *не би ли* тиме, касније, зарађивала себи за живот. (Олујић, 3); 22. Цвокоћем, скакућем на једној нози *не бих ли* се загрејао али нећу да уђем унутра, (Ненадић, 141); 23. Голим рукама и скоро босих ногу, умотаних у неколико крпа, дуж ливаде превртали смо залеђени снег, *не би ли* нешто пронашле (Драгутин Кесеровић, у штампи).

Овај избор писаца говори о великој распрострањености ових реченица на просторном и временском плану српског језика. У том погледу оне, дакле, не представљају особиту посебност у односу на оне које се сматрају најубичајенијим – с везницима *да* и *како*. Може се говорити о различитој фреквенцији ових реченица по функционалним стиловима: најчешће су у књижевноумјетничком, нису необичне ни у разговорном стилу, а сусрећу се и у језику штампе и у публицистици.

Иако се у граматикама наводи мали број намјерних реченица са оним другим везницима које су у одричној форми, неки граматичари указују да оне могу бити и такве. С друге стране, граматичари указују да ове реченице са *ли*, иако им предикат зависне клаузе има одричну форму, никако нису одричне реченице (Стевановић 1991: 848; Мразовић 2009: 613; Пипер и Клајн 2017: 515; Војводић 2018: 454). Дакле, ове реченице се и разликују од осталих намјерних што немају одричну форму зависне клаузе; у прегледаном корпусу, наравно, није се нашао ниједан такав примјер.

У намјерним реченицама чешће је управна клауза на првом мјесту, али није необична и обрнута ситуација (1). И реченице о којим је ријеч могу имати такав редослијед (2):

[2]

1. *Да не би* оскрнавио ноћ молитве, сећа се, Ђорђе целог дана није поменуо манастир (И. 71);
2. *Не би ли* и они прихватили, он запева сам, из свег гласа: (Ћосић, 51).

Ипак ове реченице су ријетке с тим редослиједом.

Сви граматичари наводе посебност ових намјерних реченица и у погледу значења. Говори се да оне исказују радњу за коју је најмања поузданост (мања него кад је по сриједи везник *да* и потенцијал у предикату) да ће се предикатом исказана радња извршити (Стевановић 1991: 848); да је „реализација ситуације у намерној реченици неизвесна (проблематична, евентуална)“ (Станојчић и Поповић 2005: 324), кад се „остварење намере схвата као неизвесно, мало вероватно“ (Пипер и Клајн 2017: 515): исто и Војводић 2018: 454).

На ту посебност ових реченица осврће се и М. Ковачевић у свом раду. Он истиче да у значењу ових реченица, и оних са везником *е да*, постоји компонента неизвјесности остварења постављеног циља, при чему „*Не ли* потцртава само *наду* да би подузета активност могла довести до остварења жељеног циља, док*е да*, дакле, само наглашава претпоставку да посљедица дате активности *можда* и може бити реализација постављеног циља“ (Ковачевић 1998: 100).

Реченице са везом *ли* са потенцијалом не јављају се тамо гдје говорник нема никакву сумњу да могу бити неповољне околности, било какве врсте, за остварење постављеног циља, на примјер:

[3]

1. Девојчица пуна среће, потрча према мајци, *да* се похвали Драгутин Кесеровић, у штампи); 2. Идем за час *да* му направим мало сплачина (Исто); 3. Жена се трже као из сна, па потрча за њим, *како* би га испратила (Исто).

У овим примјерима везници *да* и *како* не би се могли замијенити везом *не ли*. С друге стране, има таквих примјера у којим је у самој реченици садржано да постоје неповољне околности за извршење радње која се исказује зависном клаузом са везом *не ли*:

[4]

1. Иди, синко, опет иза села, *не би ли* те Бог намерио на ону девојчицу (Вук, 75); 2. Чешљала се скривена у собичку и сјетна погледа вадила испод јастука плаво и црвено цвијеће, „Вида“ и „Виду“, које је синоћ тамо ставила *не би ли* у сну видјела свога суђеног. (Ђопић, 63); 3. Нероткиње на Косову носе о врату самотворну бритву „*не би ли* зачедиле и родиле дете“. (Требјешанин, 20) 4. Голим рукама и скоро босих ногу, умотаних у неколико крпа, дуж ливаде превртали смо залеђени снег, *не би ли* нешто пронашле (Драгутин Кесеровић, у штампи). 5. Стављала је на то место доста соли, *не би ли* јој тај део утрнуо (Исто). 6. Узалуд је неколицина наших тумарала околу *не би ли* је нашла и вратила (Ненадић, 18); 7. Људи су већ обневидели од снежне белине, и упиру поглед у неки таман предмет, *не би ли* мало одморили очи. (Јаковљевић, 68).

У прва три примјера неизвјесност је у томе што извршење радњи зависи од нечије воље, овдје – натчовјечанске, у четвртом од околности на које вршилац не може да утиче. Некад се на отежане околности не указује у самој реченици, али њих може да претпоставља онај ко предузима радње за остварење циља – као у примјерима пет до седам. Међутим, за све ове случајеве карактеристично је да се у реченици с таквом зависном клаузом „потцртава нада“ (Ковачевић). Ја бих рекао да је за овај тип намјерних реченица карактеристичан још један моменат – то је да се у њима исказује *снажна жеља* да се оствари циљ из зависне клаузе уз (под)свијест да то не зависи само од оног који предузима радње за то остварење.

Дакле, ове реченице, које сви граматичари издвајају између осталих намјерних реченица, имају извјесних посебности о којим се није у нашим

граматикама подробније говорило. Нешто бар од тих посебности заслужује да се помиње и у граматичкој литератури.

Извори и скраћенице

- АСК – *Антологија српске књижевности*, дигитална едиција, Учитељски факултет, Београд;
- Васић – Драгиша Васић, *Приповетке*, АСК;
- Веселиновић – Јанко Веселиновић, *Хајдук Станко*, АСК;
- Вук – Карацић, Вук Стефановић, Српске народне приповијетке, АСК;
- Глишић – Милован Глишић, *Приповетке*, АСК;
- Десница – Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, АСК;
- Домановић – Радоје Домановић, *Мртво море*, АСК;
- Игњатовић – Јаков Игњатовић, *Две приповетке*, АСК;
- Јаковљевић – Стеван Јаковљевић, *Српска трилогија*, књига друга, АСК;
- Капор – Момо Капор, Најбоље године и друге приче, АСК;
- Матавуљ – Симо Матавуљ, *Ускок*, АСК;
- Ненадић – Добрило Ненадић, *Доретеј*, АСК;
- Нушић – Бранислав Нушић, *Ожалошћена породица*, АСК;
- Обрадовић – Доситеј Обрадовић, *Басне*, АСК;
- Обрадовић 1 – Доситеј Обрадовић, *Писмо Харалампцију*, АСК;
- Олујић – Гроздана Олујић, *Небеска река и друге бајке*, АСК;
- Петровић – Растко Петровић, *Африка*, АСК;
- Требјешанин – Жарко Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*, АСК;
- Ћопић – Бранко Ћопић, *Башта сљезове боје*, АСК;
- Ћосић – Добрица Ћосић, *Корени*, АСК;
- Црњански – Милош Црњански, *Сеобе*, друга књига; АСК.

Литература

- Војводић 2018 – Дојчило Војводић, Циљна условљеност, у: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, Мар. Николић, Д. Војводић, Људм. Поповић, С. Танасић и Б. Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. У редакцији Предрага Пипера, Нови Сад – Београд, 451–457;
- Вуковић и Шипка 1968 – Јово Vuković i Milan Šipka, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za VII razred osnovne škole*, Sarajevo;
- Ковачевић 1998 – Милош Ковачевић, *Финалне и конструкције намене*; Синтакса сложене реченице у српском језику, Београд, 83–109;

- Миновић 1987 – Milivoje Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole: rečenica, padeži, glagolski oblici*, Sarajevo;
- Мразовић 2009 – Pavica Mrazović u saradnji sa Zorom Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*. Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci – Novi Sad;
- Пипер и Клајн 2017 – Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, друго, измењено и допуњено издање, Нови Сад, 2017;
- Поповић и Станојчић 2005 – Љубомир Поиповић и Живојин Станојчић, *Грамматика српског језика*, десето издање, Београд;
- Станојчић 2010 – Живојин С. Станојчић, *Грамматика српског књижевног језика*, Београд;
- Стевановић 1991 – Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, пето издање, Београд.

Sreto Z. Tanasić

ABOUT ONE TYPE OF INTENTIONAL SENTENCES IN SERBIAN LANGUAGE

Almost all of the important facts about intentional (final) sentences in modern Serbian language are well known and they are given a different place in a system of dependently complex sentences. Here, too, we will not talk about this type of sentences as a whole, but only about sentences with the predicate of a dependent clause in potential with negation and the word LI: There, Mojsilo wanted to say something in order to turn the conversation to something else (M. Glišić). These sentences list all our grammars, and note that they have a special place in the system of these complex ones, they differently represent their way of binding the dependent and administrative clause, they do not talk about their distribution on the spatial and temporal level and the assessment of their frequency in the modern Serbian language is not very clear either. One could speak somewhat more precisely about the peculiarity of their meaning and one difference in relation to all other of the sentence.

Keywords: Serbian language, syntax, intentional sentences, conjunction, frequency, meaning.